

A close-up, profile portrait of an elderly man with a balding head and visible wrinkles. He is looking off to the right. He is wearing a dark jacket over a light-colored shirt and a dark tie. The background is dark with some blurred light spots on the left.

PROF. DR. **BODO W. LAMBERTZ**

KNIHA ČISTÉHO ŽIVOTA

THE BOOK OF PURE LIFE - PART II - THE PRACTICE

SIQT | Schweizer Institut
für Qualitäts-tests GmbH

Swiss most innovative midsize
companies 2026

Household & Consumer Goods

AWARD WINNER
INNOVATION PERFORMANCE

Swiss Intellectual Properties & Licensing AG

Study 01/26, Patent performance in the period
09/24–10/25, top 20%, wgl.ch/5467

KNIHA ČISTÉHO ŽIVOTA II

The Book of Pure Life II

Prohloubení — Cvičení čistého života

První vydání · 2026

APANI AS PURE AS NATURE INTENDED AG · Wilen bei Wollerau · Švýcarsko

Všem, kdo první díl nejen četli,
ale pochopili: že čistý život
se nevlastní, nýbrž cvičí. Každý den.

Předmluva

První díl tohoto díla vyprávěl, co je čistý život a odkud pochází — od studenta se dvěma láskami až k větě, do níž vše ústí: čistota je cesta, láska je cíl. Od chvíle, kdy je ta kniha na cestě, mě znovu a znovu dostihuje táž otázka, v mnoha jazycích a od velmi rozdílných lidí. Nezní: Je to pravda? Zní: A jak to mám žít — zítra ráno, v sedm hodin? Tento druhý díl je má odpověď.

Neobsahuje nové pravdy; pravdy stojí v prvním dílu a nestaly se smlouvatelnými. Obsahuje cvičení — dvacet devět, od čtvrt hodiny ticha po umění pustit. Žádné jsem nevynalezl. Sbíral jsem je celý život: ve studentském pokojíku, ve vinici, v dílnách, u tisíce stolů, v poslechovém pokoji, na cestách mezi Alpami a Karibikem. Jsou to hmaty, jež z přesvědčení činí všední den. Vše, co v tomto dílu stojí, jsem sám cvičil — mnohé cvičím dosud, neboť tato škola nemá absolutorium, a to je její nejlepší zpráva.

Čtěte tento díl jinak než první. První chtěl být čten pomalu; tento chce být užíván. Zvolte jednu kapitolu — jedna stačí — a dejte jí týden, každý den, bez okolků. Cvičení jsou malá záměrně; nedůvěřuji velkým předsevzetím od chvíle, kdy jsem směl přihlížet, jak malé zvyky stavějí velké životy. Vinice to učí každý rok znovu: ročník nedělá bouře, nýbrž mnoho nenápadných dnů.

Toto není příloha ani dodatek. Je to druhá polovina slibu — ta část, jež leží ve vašich rukou, v nejdoslovnějším smyslu. Přeji vám při tom, co si přeji každé ráno sám: tichý začátek, prošlou cestu, přesnou chválu, trochu založené krásy — a lidi, kteří zůstanou.

Vítejte v rodině.

Wilen bei Wollerau, léto 2026

Prof. Dr. Bodo W. Lambertz
Zakladatel a vynálezce · APANI
— As Pure As Nature Intended

Obsah

Předmluva	3
Prolog — Z vrcholu do údolí.....	9
Kniha I — Tiché živly.....	11
Cvičit ticho — Denní čtvrt hodina	11
Dech — První potrava.....	11
Voda — První čistý živel.....	12
Oheň — Nejstarší společník.....	13
Světlo — Od slunce ke svíčke.....	14
Prostor — Bydlení jako tiché vyznání.....	14
Kniha II — Tělo ve dni	17
Chůze — Myšlení nohama	17
Ruce — Myšlení prsty.....	18
Míra — Umění dost.....	18
Spánek — Noc jako spojenec.....	19
Čas — Jediný majetek.....	20
Digitální čistota — Zůstat pánem přístrojů.....	21
Sedmý den — Umění odpočinku.....	22
Kniha III — Umění soužití.....	23
Řeč — Čistá slova	23
Zdvořilost — Malé formy.....	23
Dopis — Pomalé slovo.....	24
Umění darovat.....	25
Odpuštění — Očista.....	26
Vděčnost — Večerní inventura.....	27

Kniha IV — Co roste.....	29
Zahrada — Učitelka přede dveřmi	29
Strom — Sázet pro pozítří.....	29
Cesta — Zůstat čistý na cestách.....	30
Sbírání — Umění kurátorství	31
Vzpomínání — Archiv života.....	32
Předávání — O mistru a učeníkovi.....	33
Krása — Denní chléb duše.....	34
 Kniha V — Vysoká cvičení	35
Úžas — Bdělý počátek	35
Vyrovnanost — Odolnost duše vůči nepohodě.....	36
Umění pustit — Lehká ruka	37
 Epilog — Cvičení cvičí nazpět.....	39

Prolog — Z vrcholu do údolí

První díl tohoto díla skončil na vrcholu — u lásky, jež roste z náklonnosti a úcty, a u onoho pocitu života, který nemá sobě rovného. Kdo tam došel, mohl by knihy zavřít a být spokojen. Ale každý, kdo kdy dosáhl vrcholu, ví: vrchol není místo k bydlení. Stoupá se, aby člověk viděl — a pak sestupuje do údolí, kde se odehrává život, a nese spatřené do svých dnů. Tento druhý díl je sestup s plnými rukama. Pokračuje ve směru čistého života a vede jej hlouběji — ne novými pravdami, neboť pravdy byly vysloveny v prvním dílu, nýbrž cvičeními: konkrétními, každodenními, opakovatelnými hmaty, na nichž se filozofie stává uchopitelnou jako nástroj.

Neboť to je poslední poctivost, kterou toto dílo dluží svému čtenáři: životní formu, kterou člověk pouze chápe, nevlastní. Vlastníme jen to, co cvičíme. Pianista nepochopí sonátu četbou, vinař svah mapou, člověk čistý život souhlasem. Následující knihy proto nejsou pokračováním nauky, nýbrž její cvičebnou — dvacet devět dveří do téže zahrady. Není třeba otevřít všechny. Jediné, otevírané denně, stačí pro začátek. Ostatní následuje, jako ve vinici následuje všechno: z kořene, s časem, samo od sebe.

Pořádek tohoto dílu sleduje život, ne systematiku. První kniha shromažďuje tiché živly — ticho a dech, vodu a oheň, světlo a prostor: to, v čem se den odehrává. Druhá kniha bere tělo do dne — chůzi a ruce, míru a spánek, čas, přístroje a sedmý den. Třetí kniha cvičí umění soužití — řeč a zdvořilost, dopis, darování, odpuštění a vděčnost. Čtvrtá kniha patří tomu, co roste — zahradě a stromu, cestování, sbírání a vzpomínání, předávání a krása. A pátá kniha stoupá nakonec k vysokým cvičením — úžasu, vyrovnanosti a umění pustit: postojům, do nichž všechny hmaty ústí. Každá kapitola stojí sama o sobě a lze ji začít samu o sobě. Dohromady jsou tím, co slibuje podtitul: prohloubením. Už ne co a proč — nýbrž jak, nové každé ráno.

Kniha I — Tiché živly

Cvičit ticho — Denní čtvrt hodina

První díl nazval ticho matkou vší hudby; tato kapitola z něj činí schůzku. Neboť ticho, které se jen občas přihodí, když je svět náhodou dopřeje, je dar — ticho, které se denně vyhledává, je síla. Cvičení je odzbrojující prostoty: čtvrt hodina denně, ve stejný čas, na stejném místě, bez přístroje, bez úkolu, bez cíle. Sedět. Dýchat. Slyšet, co zbývá, když se nic nevysílá. První dny jsou hlučné — hlučný není svět, nýbrž vlastní hlava, zvyklá vysílat a odvyklá přijímat. Přesto zůstaneme sedět. Po týdnu hlava ztichne. Po měsíci začneme slyšet, co ticho říkalo od začátku.

Co říká, je u každého člověka jiné a u každého člověka důležité. Odkládané rozhodnutí se hlásí. Zapomenutý přítel přijde na mysl. Tělo mluví, celý den přehlasováváno. Přichází nápad — ten druh nápadu, který nikdy nepřijde v hluku, protože je tišší než hluk. Velké kultury to věděly a vestavěly ticho do své architektury: klášter, zahradu, lavičku pod stromem. Čistý život je vestavuje do dne. A odměna sahá daleko za čtvrt hodinu: kdo cvičí ticho denně, nosí je s sebou. Je klidnější ve sporu, pomalejší v soudu, hůře vyvést z míry — ne proto, že se ovládá, ale protože zná v sobě místo, kde se nevyjednává. Čtvrt hodina je nejlevnější pevnost světa. Staví se z ničeho, a drží.

Dech — První potrava

Před prvním douškem vody a před prvním jídlem stojí první potrava člověka: dech. Dvacet tisíckrát denně přijme tělo svět do sebe a vrátí jej — a téměř žádný z těchto tahů není zaznamenán. Přitom je dech v celé lidské výbavě jedinečný: je jedinou životní funkcí, která se děje sama a zároveň se nechá vést. Srdce neposlouchá rozkazy, trávení se neptá — ale dech stojí na prahu mezi vůlí a přírodou, a právě proto je po tisíciletí nástrojem všech škol usebrání: mostem, jímž duch dosahuje těla a tělo ducha. Kdo vede dech, vede celého člověka. Je to nejstarší vědění světa, a nestojí nic.

Cvičení je cvičením prahů. Den člověka se skládá z prahů — přede dveřmi, za nimiž čeká těžký rozhovor; před prvním soustem jídla; před vstupem do vlastního domu po hlučném dni; před první notou v poslechovém pokoji. Na každém z těchto prahů: tři nádechy. Pomalu nosem dovnitř, dvakrát pomaleji ven — neboť v dlouhém výdechu je tajemství; je to signál, na nějž tělo odpovídá klidem už milion let. Tři dechy trvají dvacet vteřin a proměňují člověka, který prochází dveřmi: přichází, místo aby se vrátil. Staří tomu říkali usebrání, a to slovo je přesné — sbíráme, co den rozptýlil, a vstupujeme celí.

Kdo cvičí prahové dechy pár týdnů, objeví jejich tiché rozšíření: dech se stává barometrem. Podle mělkého, vysokého dýchání zaznamenáme spěch, dřív než se stane chybou; podle zadrženého dechu zamlčený hněv, dřív než se stane jedem — a můžeme odpovědět, třemi pomalými tahy, uprostřed dění, aniž kdo vidí. Je to nejdiskrétnější cvičení tohoto dílu a snad nejpřenosnější: nepotřebuje místo, čas ani vybavu — jen vzpomínku, že první potrava života je i jeho první lék. První díl učil naslouchat tichu mezi tóny. Dech je toto ticho, přenesené do těla: pauza, jež nese vše.

Voda — První čistý živel

Byla to zvláštní slepá skvrna prvního dílu, že mluvil o víně, kávě a čaji a mlčel o vodě — ačkoli voda je počátkem všeho, co tyto stránky ctí. Je prvním nápojem i posledním, živlem, z něhož tělo ze dvou třetin sestává, podmínkou vinice, rýžového pole, pstruha i života samého. A je nejčistší látkou, kterou může člověk přijmout — nebo nejzrazenější, podle toho, jak se s ní zacházelo. Voda nese svůj původ jako vše čisté: velká pramenitá voda chutná po své skále, po žule či vápenci, po cestě horou, která mohla trvat desetiletí. Kdo pije vodu pozorně, pije geologii.

Cvičení vody má dvě strany, smyslovou a mravní. Smyslová: zacházej s vodou jako s vínem. Vybírej ji se znalostí, podávej s důstojností — v krásné sklenici, ve správné teplotě, u stolu jako vlastní hlas, ne jako doplněk. Dům, který hostům nalévá velkou vodu se stejnou vážností jako velký ročník, je nejprve udiví a pak obrátí; neboť patro školené na víně nachází ve vodě celý tichý svět. Mravní strana váží víc: voda je živel, v němž se sepětí prvního pilíře prokazuje nejbezprostředněji. Kdo kdy stál u živého pramene, ví, že tu neteče nic samozřejmého, nýbrž dědictví. Chránit je — být střídmy, kde je ho málo, a uctívý všude — není politika, nýbrž vděčnost ve

své nejtekutější podobě. Tak se kruh uzavírá k přírodnímu zákonu domu: sto procent originálu. U vody příroda dodala originál hotový. Naším jediným úkolem je nezkažit jej — a nezapomenout na něj.

Oheň — Nejstarší společník

Dřív než měl člověk dům, měl oheň, a dům byl vynalezen kolem ohně — ne naopak. Oheň je nejstarší společník našeho rodu: hřál jej, chránil, živil a shromažďoval, a hlouběji než cokoli jiného formoval jeho večery. Milion let končil každý lidský den v záři ohně, a v této záři vznikly věci, o nichž toto dílo pojednává: dlouhý rozhovor, příběh, píseň, kruh. Hodina ohně z prvního dílu nese své jméno ne jako metaforu, nýbrž jako dědictví. A k tichým ztrátám epochy patří, že skutečný oheň z domů zmizel — nahrazen radiátory, které hřejí, aniž shromažďují, a obrazovkami, které mihotají, aniž zklidňují. Neboť to je ta zvláštní věc, kterou každý zná a nikdo nevysvětlí: oheň je jediné mihotání světa, které člověka zklidňuje. Obrazovka dráždí, plamen uvolňuje — totéž pohyblivé světlo, opačné účinky. Rozdíl je rozdílem mezi hlukem a hudbou.

Cvičení zní: dát ohni místo v rytmu. Jednou týdně skutečný oheň — krb, kde je; ohniště v zahradě; a kde chybí obojí, stačí poctivá skupina svící na stole, neboť poučení bydlí už v malém plameni. Rozdělat oheň sám, s trpělivostí a řemeslem — od třísky k polenu, bez zkratky —, neboť rozdělování ohně je nejstarší mistrovská zkouška lidstva a cvičení ve všem, co toto dílo učí: příprava, pořadí, pokora před živlem, pozornost bez přestávk. Oheň nelze mít mimochodem; vyžaduje přítomnost, a právě to je jeho dar. A pak: lidé kolem. Oheň není sólista, je shromažďovatel — zasedací pořádek ohně je kruh, nejstarší demokratická forma světa, v níž každý vidí každého a plamen drží střed, který by si jinak nárokovala hodnost.

Kdo drží týdenní oheň jednu sezónu, zaznamená, co se kolem něj usadí: rozhovory, které stůl nedal; dlouhé mlčení, jež nikoho neuvádí do rozpaků, protože všichni hledí do žhavých uhlíků; děti, které zůstávají, ač se nic nenabízí — nebo právě proto. Oheň je proti-obrazovka: nic neukazuje a všechno otevírá. A učí, téměř mimochodem, postoj k času, který tento díl cvičí všude — neboť oheň má fáze jako večer a jako život: jasné vzplanutí, dlouhý hluboký žár, v němž bydlí pravé teplo, a důstojné dohasínání, které nemáme zadržovat. Žár je Spätlese ohně. Kdo se naučil dávat mu přednost před plamenem, naučil se od nejstaršího společníka člověka nejmladší lekci tohoto díla.

Světlo — Od slunce ke svíčke

Žádný živel neformuje místnost a hodinu tak úplně jako světlo, a s žádným se nezachází bezmyšlenkovitěji. Moderní svět světlo demokratizoval a tím znehodnotil: dostupné všude, všude stejné — táž plochá jasnost ráno i o půlnoci, v kanceláři i u jídelního stolu, věčný den bez dramaturgie. Ale člověk je tvor putujícího světla. Milion let znamenalo ráno šikmé zlato; poledne kolmou jasnost; večer hlubokou červeně; noc oheň a pak tmu. Tělo čte světlo jako hodiny a řídí podle něj své nejnítější pochody — spánek, bdění, náladu. Kdo žije v jednotném světle, žije v čase bez ručiček, a diví se, že cosi v něm ztrácí orientaci.

Cvičení světla sleduje den. Ráno: ven, k tomu pravému — deset minut denního světla na tváři je nejstarší budík světa a nastaví vnitřní hodiny přesněji než jakákoli kázeň. Přes den: pracovat u okna, kde to jde; oko, které smí občas pohlédnout do dálky a do zeleně, to splatí léty. A večer rozhodující obrat, který odlišuje čistý dům od běžného: ztlumení jako rituál. Když se prostírá, pracovní světlo ustupuje teplému; když začíná hodina ohně, přebírají velení nízké zdroje — lampa, oheň, svíčka. Svíčka si zaslouží čestné místo, které jí dala tisíciletí: je jediným světlem, jež žije — dýchá, mihotá, odpovídá —, a její zář dělá s tvářemi to, co poctivě reproduktory s hudbou: vrací jim hloubku. Večerní stůl při svíčkách je týž stůl a jiná země. Rozhovory jsou tišší a pravdivější, čas pomalejší, tváře krásnější — ne že by světlo lichotilo, ale protože shromažďuje. Vést světlo místo pouhého rozsvícení: to je snad nejpodceňovanější umění čistého života — a jedno z nejsnáze naučitelných.

Prostor — Bydlení jako tiché vyznání

Psychologie prvního dílu učila, že předměty nesou pozvání a že nakonec vždy vyhrává prostředí. Tato kapitola z toho vyvozuje prostorový důsledek: byt je největší pozvání ze všech — předmět, v němž se bydlí. Domov není nikdy neutrální. Zve ke klidu nebo k roztržitosti, k rozhovoru nebo k ústupu, k přítomnosti nebo k útěku; a činí tak každý den, kdy se otevrou jeho dveře. Proto bydlení v čistém životě není téma dekorace, nýbrž vyznání: prostor říká tiše, ale bez ustání, na čem jeho obyvateli záleží — a formuje jej podle té věty.

Zásady čistého prostoru jsou zásadami celého domu, přeloženými do zdí. Právě materiály: dřevo, které smí stárnout, kámen, který chladí, vlna a len, kůže, která při-

jímá historii — povrchy, jež odpovídají na dotek a léty krásní, místo aby se opotřebovaly; neboť kdo se denně dotýká pravého, odnaučí se falešnému. Málo věcí, skutečné věci: místnost dýchá tím, co chybí — každá plocha, jež zůstane prázdná, je kus ticha, a přeplněný pokoj je hluk, který je vidět. Střed: každý domov potřebuje svůj krb ve starém smyslu — stůl, oheň, poslechový pokoj —, místo, kde se dům shromažďuje a jež je zařízeno víc významem než předměty. A pořádek jako rituál, ne jako donucení: večerní vracení věcí na místo je úklona zítřejšímu dni — dvě minuty péče, jež se dávají bytu a darují vlastnímu budoucímu ránu. Kdo takto bydlí, přeložil filozofii do architektury: jeho domov ji cvičí s ním, i ve dnech, kdy on sám je příliš unaven. To je nejtišší podoba věrnosti — zdi, jež si pamatují, pro co se žije.

Kniha II — Tělo ve dni

Chůze — Myšlení nohama

Člověk je chodící zvíře. Žádný tvor země není tak úplně stavěn kolem tohoto jediného pohybu — vzpřímeného, vytrvalého, zamýšleného kladení nohy před nohu, jímž náš rod prošel kontinenty dávno předtím, než uměl cokoli jiného. Milion let nebyla chůze sportem ani rozhodnutím, nýbrž základním stavem bdělého života; myslelo se, mluvilo, truchlilo a plánovalo krokem chodce. Moderní svět tento stav během pár desetiletí zrušil — člověk sedí, jezdí a leží — a diví se následkům na těle i mysli. Přitom je diagnóza prostá a lék zdarma: tělo, které už nechodí, ztrácí svůj nejstarší rytmus. A mysl s ním ztrácí svůj krok. Neboť myšlení má tempo, a je to tempo chůze — velcí duchové všech staletí to věděli a své pravé dílo konali pěšky: v alejích, na březích, kolem bloků, v zahradách. Krok třídí, co psací stůl zauzluje.

Cvičením je denní cesta: půlhodina až celá hodina, venku, za každého počasí — druhá kůže činí z počasí potěšení —, bez přístroje a bez sluchátek, neboť doprovázená procházka není chůze, nýbrž přemístěné sezení. Kde se to dá zařídit, užitečné se chodí místo jezdí: trh, chléb, návštěva ve čtvrti — všední den pěšky je jediná forma pohybu, jež nestojí vůli, protože má účel. A jednou týdně chodící rozhovor: přítel, dítě, partnerka — vedle sebe místo proti sobě. Je to staré tajemství zpovědníků a dobrých otců, že vedle sebe se řekne, co proti sobě vázne; společný pohled vpřed, rytmus, pauzy, které chůze dovoluje, aniž zrozpačitějí — žádný stůl světa nerozváže některé uzly tak jemně jako polní cesta.

Odměna je trojí, a spolehlivá jako máloco. Tělo se uchovává užíváním — denní cesta je údržba prvního nástroje, nenápadná a proto udržitelná. Mysl dostane zpět svůj krok — kdo rozhodnutí třikrát provedl na procházce, zná je lépe než po třiceti seznamech. A nejtíšejí a nejhlouběji: místo se stává domovem. Krajina, město, údolí patří člověku, teprve když je prošel — chodec zná kouty, vůně, roční doby svého místa, zdraví a je zdraven, nebydlí prostě někde: je odtamtud. Auto zná trasy. Jen nohy znají cesty. A čistý život je od počátku a v každém smyslu slova cesta.

Ruce — Myšlení prsty

Člověk nedobyl svět hlavou, nýbrž spřežením hlavy a ruky — a věda dnes ví, že se obě stvořily navzájem: mozek rostl úkoly ruky, ruka se zjemňovala plány mozku. Nic v člověku není hustěji propojeno s mozkiem než konečky prstů; ruka je vytěsněné myšlení, a každé řemeslo tohoto díla — šití, sklepní práce, pájení mladého zakladatele — je důkazem tohoto manželství. Tím pozoruhodnější je, nač epocha tento zázrak zredukovala: na dvě gesta. Přejíždění a tukání. Ruce, které by uměly všechno, tráví dny na skle — a cosi v člověku, co po tisíciletí myslelo rukama, je bez práce a hlásí se jako ona zvláštní neklidnost, pro niž má doba mnoho jmen a žádné vysvětlení.

Cvičení je odzbrojující přímosti: každý den jedna věc udělaná rukama, jež má výsledek. Vaření se počítá — a je nejpřístupnější formou, protože je stejně na řadě: těsto, jež chce být hněteno, zelenina padající pod nožem jsou každodenní řemeslo v pohotovosti. Opravování se počítá dvojnásob: dotažené kování, spravený lem, naolejovaný pant jsou péče o majetek a cvičení ruky v jednom — první díl nazval údržbu liturgií úcty; zde se ukazuje i liturgií myšlení. A rukopis si zaslouží vlastní zmínku, neboť je řemeslem ducha: kdo věc promyslí perem — poznámku, plán, denní inventuru —, myslí prokazatelně jinak než u přístroje: pomaleji, vlastněji, trvaleji. Ruka je síto, jímž projde jen podstatné.

Mzdou zaměstnaných rukou je dvojitý pokoj. První je známý a pokaždé prožíván jako překvapení: když ruce pracují, hlava ztichne. Hnětení, vyřezávání, šroubování, pletí je nejpřístupnější meditace Západu — starosti nestačí rytmu prstů a zůstávají pozadu. Druhý pokoj je pokoj díla: na konci tu něco stojí — chléb, opravená židle, popsaná stránka —, a toto skromné stání-tu živí místo v člověku, kam žádná vyřízená zpráva nikdy nedosáhne. Sebeúčinnost tomu říká věda; řemeslníci tohoto domu tomu říkají prostěji: padla. Má ji jen ten, komu se něco dodělalo. Ruce to vědí. Stačí se jich znovu zeptat.

Míra — Umění dost

První díl hájil požitek proti askezi; tato kapitola jej hájí proti druhému nepříteli, tajnějšimu: proti Pořád. Neboť požitek má přírodní zákon, který žádné bohatství nepodplatí — žije z kontrastu. Denní velké víno se stává nápojem; nepřetržitá slav-

nost všedním dnem s dekorací; trvalá dostupnost všeho je nejtíšší cesta, jak všechno znehodnotit. První díl to říkal v taktu svých kapitol: zřídka, velkolepě, s vděčností, společně. Tato kapitola dává principu jméno a cvičení. Míra není odříkání chudého, nýbrž moudrost bohatého: umění znát Dost — onen bod, za nímž víc už není víc, nýbrž míň.

Cvičením je rytmus plnosti a prázdna, a je starý jako všechny kultury požitku: každý týden patří jeden den vynechání. Co se vynechá, volí každý sám, a má to být něco milovaného, jinak to není cvičení — den bez vína, den bez masa, den bez sladkého, den bez zpráv. Ne jako pokání, to je rozhodující tón: jako pauza v hudebním smyslu — ono ticho, jež první díl nazval matkou vši hudby, uplatněné na chuť. Pauza dělá dvojí zároveň. Zkouší svobodu: v den vynechání se bez hluku ukáže, kdo vlastní koho — člověk zvyk, nebo zvyk člověka; a každý dokončený týden vrací kus panství. A obnovuje chuť: první sklenka po pauze je opět první sklenkou — návyk, tento zloděj všech radostí, je týdně vyvlastňován.

Kdo míru nějaký čas cvičí, objeví její nejtíšší účinek: šlechtí plnost. Slavnost je opět slavností, protože se liší od úterý; doutník je opět událostí, protože není zvykem; velký ročník dostává zpět svou výšku pádu. Míra tedy není nepřítelkyní požitku, nýbrž jeho sklepmistryní — ukládá radosti tak, aby zrály, místo aby se kazily. A působí, jako všechna cvičení tohoto dílu, za svou příležitost: kdo našel Dost u vlastního stolu, najde je snáze ve vlastnění, v mluvení, v mít-pravdu. Dost je jedno z nejkratších slov jazyka a jedno z nejtěžších k naučení. Ale naučit se dá — jeden den v týdnu, jedna milovaná věc, jedna pauza. Víc svoboda k začátku nepotřebuje.

Spánek — Noc jako spojenec

První díl nazval spánek mimochodem fermentací dne — nesmlouvatelnou a neuspíšitelnou. Tato kapitola u obrazu zůstává, neboť je přesnější, než zní. Jako v sudu se ve spánku to podstatné děje neviditelně a bez přičinění: den je proměňován — naučené se ukládá, prožité třídí, tělo opravuje, mysl čistí. A jako u vína: kdo proces ruší nebo zkracuje, dostane cosi kalného, nehotového, co neodpovídá originálu. Epocha zachází se spánkem jako se slabostí, jako se ztrátovým časem k urvání, a nosí svou únavu jako vyznamenání. Čistý život čest obrací: zachází s nocí jako se spojencem a se spánkem jako s řemeslem — jediným řemeslem, jež se vykonává tím, že se nechá dít. Ale nechat dít chce být připraveno.

Příprava je přiblížení, ne pád — a její nástroje čtenář už zná; stačí je namířit na noc. Světlo večer klesá, jak popsala kapitola světla: od pracovní jasnosti přes teplou lampu ke svíčke — tělo čte soumrak a začíná samo, co žádná kázeň nevyntutí. Přístroje zůstávají před prahem: ložnice je zóna bez přístrojů, poslední půlhodina patří životu z první ruky — stránce papíru, tichému rozhovoru, večerní inventuře vděčnosti jako vědomě poslednímu činu dne. Hodina se stává pevnou: spánek miluje rytmus jako vše živé v tomto díle, a stejná hodina uléhání je polovina umění. Pokoj se staví pro noc: chladný, tmavý, tichý — tři nejstarší uspávací světla světa, bez předpisu a bez vedlejších účinků. A jedna poctivost, jež patří do domu vína: víno je tvor večera, ne noci. Zneužito jako uspávací, krade noci hloubku a ránu jasnost — požitek končí tam, kde se stává prostředkem; to byla jeho definice od první strany.

Kdo ctí noc, tomu ona daruje den. To není rčení, nýbrž nejstřízlivější počet tohoto dílu: založené ráno, nedělená hodina, trpělivost u stolu, mírnost ve sporu, bdělost v poslechovém pokoji — vše, co toto dílo doporučuje, činí odpočatí lidé bez námahy a vyčerpaní marně zkoušejí. Spánek je základ pod všemi základy, cvičení, jež všechna ostatní teprve umožňuje. A je nakonec denní lekci ve ctnosti, jež je tomuto domu nejmilejší: v důvěře. Každou noc odkládá člověk vše z rukou — kontrolu, plány, starosti — a svěruje se pochodu, který nemůže řídit ani pozorovat, ve víře, že se vynoří proměněn. Přesně to činí vinař, když zamyká sklep. Přesně to činí zahradník, když na podzim seje. Spát je noční vydání jediného velkého postoje tohoto díla: nechat živému jeho dílo. Příroda to tak chtěla — i toto.

Čas — Jediný majetek

První díl nazval čas mimochodem jediným nenahraditelným majetkem lidského života; tato kapitola se u věty zastavuje a bere ji vážně. Neboť je doslova pravdivá a téměř nikdy se doslova nežije. Vše ostatní, co člověk vlastní, je nahraditelné nebo rozmnožitelné — peníze, věci, i síla a leckterá pověst. Čas je jediná měna, kterou lze jen vydávat, nikdy vydělat; každý den je částka, jež večer beze zbytku propadá, lhostejno, zač byla vydána. Nejbohatší světa i nejchudší dostávají týčů čtyřadvacet hodin; jediný rozdíl je ve vydávání. Tím je čas nejpresnějším svědectvím, jaké o člověku existuje: ukaž mi své hodiny, a znám tvou pravdu — ne tvé deklarované hodnoty, nýbrž žité.

Čistý život proto zachází s časem jako sklep mistr s velkým ročníkem: s účtou, s plánem a s velkorysostí na správném místě. Úcta znamená: nedrobit hodinu. Hodina rozbitá na dvanáct pětiminutových střepin už není hodinou, nýbrž odpadem dvanácti začátků; nedělená hodina naproti tomu — pro práci, pro rozhovor, pro hudbu — je základní jednotkou všeho zdařilého, a chránit ji je první umění času. Plán znamená: stavět rytmy, jež první díl všude doporučuje — založené ráno, pevný stůl, hodinu ohně, slavnost v kalendáři —, neboť rytmus je způsob, jak čas vlastnit, aniž jej svíráme. A velkorysost znamená: mrhat časem tam, kde je mrhání moudrostí. Existuje lakota s časem, jež ochuzuje víc než jakákoli lakota s penězi — přerušená oslava, zkrácené shledání, nikdy nesplněný slib „brzy“. Lidé, jež milujeme, neměří lásku úmysly, nýbrž hodinami. Nakonec je to nejprostší počet tohoto díla, a nejneúplatnější: život je součet toho, nač byly použity jeho dny. Čistý život není nic jiného než rozhodnutí tvořit tento součet s otevřenýma očima.

Digitální čistota — Zůstat pánem přístrojů

Toto dílo není nepřitelem techniky; začal je inženýr a na každé druhé straně chválí, co dovede zasvěcená technika. Ale postavilo ostré kritérium: technika, jež slouží přítomnosti, je civilizace — technika, jež přítomnost nahrazuje, je hluk se zdrojem. Na žádném předmětu se toto kritérium dnes nerozhoduje tak denně jako na malém přístroji, který téměř každý člověk téměř vždy nosí. Je to nejmocnější nástroj, jaký se kdy vešel do kapsy — a nejobratnější pozvání k nepřítomnosti, jaké kdy bylo sestrojeno. Nežádá rozhodnutí proti přítomnosti; žádá jen tisíc drobných pohledů, a součet pohledů je nepřítomný život. Otázka nezní, zda přístroj užíváme. Otázka zní, kdo užívá koho.

Digitální čistota proto není askeze, nýbrž pořadí hodnot — totéž, jež tento dům vztyčuje všude: nástroj slouží, člověk vede. Její cvičení jsou konkrétní. Místa ticha: stůl, poslechový pokoj a ložnice jsou zóny bez přístrojů — ne z přisnosti, nýbrž z téhož důvodu, proč se v kostele netelefonuje: protože se tam děje něco důležitějšího. Časy ticha: založené ráno zůstává bez obrazovky; první a poslední půlhodina dne patří životu z první ruky. Svazovat místo kapat: zprávy a oznámení ve zvolených hodinách, v klidu a celé — místo trvalé infuze, jež napichuje každou hodinu. A nejjemnější cvičení, jež nese všechna ostatní: všimnout si reflexu. Onen sáh po přístroji v první vteřině prázdná — na semaforu, ve výtahu, v pauze rozhovoru — je okamžik, v němž se stokrát denně hlasuje o přítomnosti. Kdo si sáhu jen všimne

a třikrát denně jej nevykoná, nýbrž prázdno vydrží, obrátil hlasování. Neboť tato malá prázdna nejsou nedostatek; jsou to póry dne, jimiž dýchá myšlení — škvíry, v nichž bydlí nápady, a pohledy, jež by se jinak nikdy nevyměnily. Čistý život brání své póry. Je udivující, kolik světa se vrátí, když přestaneme ucpávat každou mezeru.

Sedmý den — Umění odpočinku

Mezi všemi vynálezy lidstva je jeden z nejstarších zároveň nejzapomenutější: sedmý den. Dávno před víkendy existovalo poznání, že člověk potřebuje rytmus větší než den a menší než roční dobu — a že v tomto rytmu musí být jeden den jiný než ostatní: den bez výdělků, bez pohánění, bez otázky, k čemu co slouží. Všechny velké kultury jej znaly, ať jej nazývaly a zdůvodňovaly jakkoli. Epocha jej zrušila, aniž to rozhodla — víkend se stal zbytkovým časem týdne: pochůzky, termíny, obrazovky, a v neděli večer vyčerpání těch, kdo měli volno a nebyli volní. Ale sedmý den nebyl nikdy míněn jako běh naprázdno. Byl míněn jako vrchol — den, pro nějž pracuje ostatních šest.

Cvičení spočívá v jeho novém vystavění, a žádá jen jediné tvrdé rozhodnutí: posvětit jeden den týdne — v doslovném smyslu starého slova: oddělit jej. V ten den odpočívá výdělek, odpočívají pochůzky, odpočívá optimalizace; přístroj má vycházku, seznam má pauzu. Co se děje místo toho, není nic, nýbrž to podstatné — den shromažďuje, jako v ohnisku, vše, co toto dílo doporučuje: dlouhou tabuli bez konečné hodiny, velkou procházku, hudbu se zavřenýma očima, oheň večer, lidi, na něž v týdnu chyběly hodiny. Ne lenost tedy, nýbrž slavnost; ne prázdny den, nýbrž plný — jen plný toho pravého. Rodiny, jež jej drží, se ostatně poznají okamžitě: jsou to ty, jejichž děti neříkají neděli nudná, nýbrž ji brání.

A sedmý den dává týdnu, co pauza dává hudbě: tvar. Šest dní dostává směr, když na jejich konci stojí den, k němuž běží; práce sama je důstojnější, když zná padlu ve velkém. Kdo den nějaký čas drží, zaznamená starou pravdu, jež ležela v jeho vynálezu: člověk není tažné zvíře s řádem přestávek, nýbrž bytost, jež musí slavit, aby věděla, proč pracuje. Sedmý den je odpověď kalendáře na otázku po smyslu — ne slovy, nýbrž hodinami. Šest dní se seje. Sedmého se sedí u tabule a je se tím, čím se celý týden chtělo stát: přítomným.

Kniha III — Umění soužití

Řeč — Čistá slova

Dílo, jež bere tak vážně čistotu vína, vláknů a zvuku, musí nakonec promluvit i o čistotě té látky, které člověk vyrábí nejvíc a kterou zpracovává nejnedbaleji: řeči. Slova jsou potraviny soužití. Jsou výživná a prázdná, čerstvá a zkažená, poctivá a pančovaná — a jako u jídla platí: člověk se stává tím, co denně přijímá a denně vydává. Manželství, přátelství, firma, rodina sestávají z největší části z mluveného; jejich kvalita je na dlouhých úsecích prostě kvalitou jejich vět.

Čistá řeč má tytéž znaky jako každý čistý výrobek tohoto díla. Je poctivě deklarovaná: říká, co je, a slibuje jen, co může splnit — pátý pilíř, jasnost, v podobě slova. Je bez přísad: bez fráze, jež nic neznamena, bez superlativu, jenž už nic nestupňuje, bez ironie, jež se skrývá před každou vážností, a bez žargonu, jenž zní, aniž mluví. Je čerstvá místo konzervované: vlastní slovo, vlastní obraz, věta udělaná právě pro tohoto člověka v právě této chvíli — ne předražená obrátka, jež sedí každému a proto nedosáhne nikoho. A zná svůj nejušlechtlejší druh: chválu, jež trefí — třetí pilíř, uznání, vyslovené s přesností. Cvičení je denní a nevyčerpatelné: jednou denně řici to těžké brzy a laskavě, místo nechat je kvasit; jednou denně vyslovit chválu tak přesnou, že ji příjemce nikdy nezapomene; a jednou denně mlčet tam, kde se nabízelo laciné slovo — o nepřítomném, o chybě druhého, o tom, co by bylo jen hlukem. Neboť i to patří k čisté řeči, a je to polovina jejího umění: nevyčtené. Klep je rychlé občerstvení řeči — pohodlné, kořeněné a nadlouho jedovaté. Kdo jej vykáže ze svého domu jako špatný olej ze své kuchyně, užasne, kolik místa se uvolní pro pravdivé.

Zdvořilost — Malé formy

Mezi velkými ctnostmi prvního dílu — uznáním, věrností, jasností — bydlí jedna malá, jež jim všem přidržuje dveře: zdvořilost. Epocha ji podezírá z falše; pravost, věří, se ukazuje ve vynechání forem. To je drahý omyl. Zdvořilost není přetvářka, nýbrž ztuhlá úcta — úcta cvičená tak často, že se stala formou a je nyní k dispozici bez námahy, i ve dnech, kdy cit vážne. Pozdrav, dík, přidržené dveře, zapamato-

vané jméno, nechat domluvit: každá z těchto maličkostí říká touž větu — stojíš mi za formu —, a společnost, jež tyto věty škrtá, se nestává poctivější. Stává se jen chladnější a říká tomu nenucenost.

Cvičení volí tři formy a pěstuje je vědomě, dokud opět nezpřirozní. K volbě stojí stará mistrovská díla. Pozdrav s pohledem: ne zamumlané slovo mimochodem, nýbrž půlvteřina očního kontaktu, jež činí z formule setkání — u pekaře, ve výtahu, u vlastního stolu. Jméno: oslovovat lidi jménem — číšníka, sousedku, nového kolegu — je nejlevnější vyznamenání světa a nikdy se nezapomene. Dochvilnost: je zdvořilostí času — kdo čeká, tomu se bere život, a kdo je dochvilný, říká beze slov: tvé hodiny váží tolik co moje. Kapitola času tohoto dílu ctíla hodinu; dochvilnost je tato pocta, prokázaná druhému. A nad všemi třemi: dík s důvodem — ne děkuji, nýbrž děkuji, protože. Dvě slova navíc, a z mince je dar.

Kdo drží malé formy, zažije dvojí. Nejprve jejich účinek navenek: prostory se kolem zdvořilých lidí mění — obsluha je vlídnější, jednání měkčí, cizí ochotnější; zdvořilost je nakažlivá jako její opak, jen užitečnější. Za druhé, jemněji, jejich účinek dovnitř: forma nese cit, ne naopak. Kdo zdraví, je laděn vlídněji; kdo děkuje, je vděčnější; gesto jde napřed a srdce dochází — je to táž psychologie, již první díl prohlásil předměty za pozvání, jen obrácená na chování. Zdvořilost je pozvání, jímž člověk sám je. A je, budiž řečeno proti vši povýšenosti, nejdemokratičtější luxus tohoto díla: nestojí nic, je v moci každého a zdobí člověka spolehlivěji než vše, co lze koupit.

Dopis — Pomalé slovo

Mezi všemi podobami, jež psané slovo kdy přijalo, je jedna čistému životu příbuznější než všechny ostatní: dopis. Ne zpráva natukaná ve vteřinách a ve vteřinách zapomenutá — skutečný dopis, na papíře, rukou, s datem a oslovením a cestou ke schránce. Epocha jej má za vyřízený, a právě to jej činí vzácným: dopis je dnes tím, čím nikdy dřív být nemusel — rozhodnutím. Kdo jej dostane, ví bez přemýšlení, co drží v rukou: půlhodinu cizího života, věnovanou jen jemu, nedělitelnou, nekopírovatelnou. Zprávy se mažou. Dopisy se schovávají — v zásuvkách, v krabicích, po desetiletí, a znovu čtou ve dnech, kdy na tom záleží. Pomalé slovo je jediné, které zůstává.

Cvičení je skromné v taktu a velké v účinku: jeden dopis měsíčně, někomu, kdo jej nečeká. Druhy jsou staré a osvědčené. Děkovný dopis obsahující přesnou chválu — učiteli z tehdejška, příteli po slavnosti, řemeslníku, jehož dílo drží: kapitola uznání prvního dílu v nejtrvanlivější podobě. Dopis vzpomínky — pamatuješ? —, jenž člověku vrací společnou kapitolu a tím říká: není ztracena, opatruji ji s tebou. Dopis-most po dlouhém mlčení, jenž nežádá vysvětlení a žádná nedává, nýbrž prostě zavěsí dveře zpět do pantů. A vysoká škola: dopis zaživa, jenž vyslovuje, co se jinak říká na pohřbech — otci, přítelkyni, druhu na cestě. Není důvod s těmito větami čekat, a je velmi velké riziko v čekání.

Kdo cvičení drží, vede po roce dvanáct půlhodin záznamu o vlastním srdci — a dvanáctkrát zažil, co žádá zpráva nespustí: telefonát se sevřeným hlasem, schovaný list, odpověď, jež je sama dopisem. Neboť dopisy plodí dopisy; pomalé slovo zve pomalé slovo, a mezi dvěma lidmi vzniká, co to od velkých korespondencí dějin vždy bylo: rozhovor s ponorem, protože má rozběh. Nakonec patří dopis do tohoto díla, protože nese celé jeho učení v jedné obálce — čas darovaný místo šetřeného; pozornost ztuhlou v inkoust; řemeslo rukou; a věc, jež zůstane, až odesílatel jednou psát nebude. Chaty se nedědí. Dopisy ano.

Umění darovat

Pohostinnost prvního dílu byla otevřenými dveřmi; darování je její putující sourozenec — dar, jenž opouští dům a nachází druhého tam, kde žije. Je to jedno z nejstarších umění člověka a jedno z nejzchátralejších. Moderní svět učinil z darování obstarávání: částku, poukázku, povinnost v kalendáři — hodnotu bez významu, předávanou v tichém srozumění, že takto míněno to vlastně míněno nebylo. Čistý život vztah obrací: u pravého daru je hodnota tím nejmenším a význam vším. Dar je ztuhlá pozornost — důkaz, že někdo naslouchal, když jsi mluvil o sobě, a vzpomněl si, když jsi u toho nebyl.

Proto velké dary tohoto domu bývají zřídka drahé, ale přesné. Láhev ročníku, v němž se přítel ženil. Chléb z vlastní pece, předaný ještě teplý. Nahrávka, kterou jste poslouchali spolu, onoho večera, na nějž žádný z vás nezapomněl. Nástroj, o němž druhý třikrát řekl, že si jej konečně musí dopřát — a nikdy to neudělal. Hodina sama: darované odpoledne, uvažené jídlo, cesta, kterou vezmeme na sebe. Každý z těchto darů říká touž větu, a je to nejcennější věta, kterou může člověk člověku říci:

viděl jsem tě. Cvičení darování proto začíná dávno před příležitostí — spočívá ve sbírání: kdo naslouchá lidem svého kruhu, jako sommeliér degustuje, má ke každé slavnosti dar dávno nalezený. A završuje se v umění přijímat, jež zvažnělo stejně: otevřít dar pomalu, rozpoznat pozornost v něm a pojmenovat ji. Neboť daruje se v kruhu — první díl by řekl: jako sdílená láhev. Dar a dík jsou nalévání a připítek; a kruh, v němž se obojí děje s přesností, nepotřebuje kalendář, aby věděl, že je bohatý.

Odpuštění — Očista

Toto dílo mluvilo o čistém víně, čisté vodě, čistém slově — musí promluvit i o očistě, jež se netýká žádné látky, nýbrž prostoru mezi lidmi: o odpuštění. Neboť i vztahy se kalí. Zášť je jejich usazenina — nezodpovězené ublížení, starý spor, účet vedený potichu dál —, a jako každý zákal působí pomalu: ucpává řeč, chladí stůl, mění věrnost v povinnost a blízkost v rutinu. Jasnost prvního dílu je prevence: co je řečeno brzy a laskavě, nemusí být odpuštěno. Ale žádný život se nevyhne případům, kdy je na prevenci pozdě. Pro ně existuje jediný lék, a je to nejnepochopenější z lidské výbavy.

Nejprve tedy, co odpuštění není. Není schválením — čin zůstává, čím byl, a soud o něm rovněž. Není zapomenutím — paměti se nedávají rozkazy, a nemá se to; věrnost, řekl první díl, je láska s pamětí, a to platí i pro její jizvy. A není obnovou za každou cenu — lze odpustit a přesto držet odstup tam, kde je odstup moudrý. Odpustit je něco střízlivějšího a většího: rozhodnutí uzavřít účet. Ne proto, že by byl vyrovnán, nýbrž protože jeho další vedení ničí věřitele — zášť je jediný dluh světa, jehož úroky platí poškozený. Cvičení má dva stupně. Malé odpuštění, denní: předjetí, ostrý tón, zapomenutý slib — odepsat okamžitě, vnitřním škrtem, ze zásady; kdo sbírá malé položky, má na konci roku knihu plnou jedu. A velké odpuštění, vzácné a těžké: nečekat je jako cit, nýbrž začít je jako rozhodnutí — cit je sklizeň, rozhodnutí je setba, a mezi nimi leží, jako v každé vinici tohoto díla, čas.

Dva dodatky činí cvičení úplným. První: umět o odpuštění poprosit — pojmenovat vlastní vinu, bez ale, bez protože-ty-první; je to nejtěžší podoba jasnosti a nejrychlejší očista, jaká existuje. Druhý, nejtíšší: odpustit sám sobě. Stará chybná rozhodnutí, promeškaná léta, slovo, jež nelze vzít zpět — leckdo vede proti sobě nejdelší účet svého života, a žádné cvičení tohoto dílu se nezdaří se svázanýma

rukama. I zde platí sklepní zákon: uzavřít, ne vylít; ponechat si poučení, ne břemeno. Kdo odpustil — druhým i sobě — zná ten pocit poté, a je tělesný: je to pocit po velkém úklidu, když okna zůstanou otevřená. Vztah je opět čirý. Pozná se to na chuti příští společné sklenky.

Vděčnost — Večerní inventura

Je-li uznání — třetí pilíř — pohledem, jenž vidí výkon druhého, pak vděčnost je týž pohled obrácený k vlastnímu životu: schopnost rozpoznat přijaté jako přijaté, místo je účtovat jako samozřejmé. Je nejtíšší ze ctností tohoto díla a snad jeho nosným trámem; neboť bez ní vše ostatní vyprchá. Nepoděkovaný požitek otupuje — to je železný zákon návyku, jenž každý luxus během měsíců promění v tapetu. Nejbohatší stůl, nejpravdivější zvukový obraz, nejvěrnější ruka: vše se stává neviditelným, jakmile se zdá jisté. Vděčnost je jediný známý lék proti této slepotě. Je, přesně vzato, uměním vidět vlastní život znovu a znovu poprvé.

A dá se cvičit — to je její dobrá zpráva. Cvičení se jmenuje večerní inventura a stojí tři minuty: na konci dne, u poslední svíčky nebo potmě před spánkem, pojmenovat tři věci tohoto dne — pojmenovat přesně, ne paušálně —, jež byly dary. Ne ‚rodina‘, nýbrž věta dítěte u stolu, jež všechny rozesmála. Ne ‚zdraví‘, nýbrž chůze chladným ránem, jež byla lehká. Ne ‚vino‘, nýbrž ona minuta u třetí sklenky, kdy rozhovor nabral obrat, pro nějž byl večer stvořen. Přesnost je celý trik: nutí pohled projít den ještě jednou a najít, co při prvním průchodu přehlédl — a tím jej cvičí pro zítřek. Kdo vede inventuru pár měsíců, zaznamená posun: sbírá už přes den. Uprostřed obyčejného se ozve tichý hlas — tohle je jedno na dnešní večer — a v té chvíli se vděčnost proměnila z bilance ve smyslový orgán. Je to poslední stupeň školy, kterou první díl otevřel: nejprve se patro učí chutnat, pak ucho slyšet, pak oko vidět — a nakonec se srdce učí počítat. Člověk, jenž večer najde tři pravé dary, má bohatý život. Ne že by jeho život byl bohatší než jiné — ale protože je tím, kdo si toho všímá.

Kniha IV — Co roste

Zahrada — Učitelka přede dveřmi

První díl chválil přírodu na každé stránce jako učitelku — ve vinici, na pastvině, v olivovém háji. Ale je jedno místo, kde si každý člověk může tuto učitelku najmout sám, ve velkém i v nejmenším: zahrada. Nemusí to být statek. Stačí vyvýšený záhon, truhlík na balkoně, tři květináče bylin za kuchyňským oknem — lekce je těž, neboť nezávisí na ploše, nýbrž na vztahu: zde přebírá člověk odpovědnost za živé, jež roste podle kalendáře přírody, a ne podle jeho. Tím je zahrada nejúplnějším cvičebním náradím čistého života — všech pět pilířů na kousku země. Sepětí: člověk vloží ruce do půdy a pochopí, co znamená slovo základ. Růst: seje, co poděkuje až za měsíce, a učí se dlouhému myšlení prsty. Uznání: vidí poprvé skutečně, co dokáže rolník, jehož dílo jedl, aniž je znal. Věrnost: zahrada neodpouští léto zanedbání — je vztahem, ne majetkem. A jasnost: nikde se neodpovídá poctivěji; půda nelichotí.

A zahrada vrací dvojnásob, co učí. Dává jedinou potravu, jež nezná dopravu: rajče, jež cestuje třicet vteřin mezi keříkem a talířem, bazalku, jež se trhá teprve v ruce kuchaře — nulový bod oné stupnice, kterou první díl popsal, chuť, již se musí měřit všechny ostatní. Dává nejspolehlivější pokoru: kdo zahradničí, každý rok v něčem selže — na počasí, na slimácích, na vlastní netrpělivosti — a učí se klidu toho, kdo pracuje spolu s mocnějším. A dává, nehlouběji, denní nazírání jediné pravdy, na níž stojí celý tento dům: že dokonalé roste a nevyrábí se; že mu lze sloužit, ale ne poroučet; a že trpělivost není čekací doba, nýbrž podoba lásky. Člověk s hlínou za nehty už toto dílo nechte — zná je. *As pure as nature intended*: v zahradě to není slib na etiketě. Je to ráno, kdy se jdeme podívat, co se stalo přes noc.

Strom — Sázet pro pozítří

Zahrada tohoto dílu byla školou roční doby; strom je školou desetiletí. Zasadit strom je nejdelší prohlášení vůle, jaké může člověk učinit holýma rukama: ořech proplodí pro vnuky, dub pro lidi, jejichž jména nikdo nezná — a sázející to ví ve chvíli sázení a dělá to přesto, a právě toto Přesto je cvičení. Všechny moudroslovné tradice světa to věděly a učinily ze stromu svůj znak; staré slovo, že i v poslední den

by člověk měl zasadit stromek, není heslo vytrvalosti, nýbrž nejhutnější shrnutí toho, co první díl nazval dlouhým myšlením: pracovat na tom, co nás přesahuje — definice vážnosti, psaná do země.

Cvičení je třeba brát doslova, a má své příležitosti: k obrátům života patří strom. Strom narození pro dítě, jež roste s ním a jemuž jednou ukáže vlastní děti. Svatební strom, jenž dává slibu podobu, která zapouští kořeny. Strom za ztraceného člověka — nejstarší a nejhojivější podoba vzpomínky, neboť proměňuje zármutek v něco, co lze zalévat, a dává bolesti směr: vzhůru. Kde chybí vlastní půda, najdou se cesty — obecní sad, zalesňovací parcela, adoptovaný strom; rozhodující není vlastnictví, nýbrž čin. A kdo půdu má, ať sází přednostně staré a plodné: odrůdy, jež průmysl vyřadil, ořešák, kaštan, lípu před domem — stromy, pod nimiž se bude sedět. Neboť to je druhá polovina cvičení, a první díl ji předjal v kapitole protivenství: sedět pod starými stromy. Kdo sází, platí do pokladny, z níž jiní budou čerpat útěchu. Není lepšího užití pro odpoledne.

Strom učí, co žádný jiný živý tvor nepředvádí tak trpělivě: klid zakořeněného. Neprchá před bouří, a přece se zřídka zlomí — v dobrých letech založil hluboko, a z toho žije ve zlých; převod netřeba hláskovat. Roste neviditelně — žádný den neukazuje pokrok, každé desetiletí proměnu; je živým protiargumentem netrpělivosti, viditelným z kuchyňského okna. A přežívá svého sázejícího, a to není urážka, nýbrž smysl: člověk, jenž sázel stromy, má svědky v budoucnosti — místa, kde jeho rozhodnutí ještě vrhá stín, když jeho hlas dávno dozněl. Kapitoly předávání a puštění řeknou, jak se umění a věci kladou do cizích rukou. Strom je jejich nejprostší přípravek: vloží se život do země a pustí se — a vyroste větší, než jsme byli my.

Cesta — Zůstat čistý na cestách

Čistý život je vázán na stůl, dům a kruh — a právě proto potřebuje kapitolu pro dny, kdy všechny tři chybějí. Neboť člověk cestuje, a cesta je zkouškou ohněm každé životní formy: doma nás nese prostředí, na cestách nás nese jen to, co jsme zvnitřnili. Moderní cestování navíc samo upadlo do zrychlení, proti němuž je toto dílo psáno — odškrtávání míst, hon za obrazem místa místo místa, návrat vyčerpanější než odjezd. Čisté cestování obrací směr. Jeho mírou není, kolik jsme viděli, nýbrž kolik jsme vnímali; ne počet míst, nýbrž hloubka jednoho.

Jeho cvičení jsou stará umění poutníka, jež platila před spěchem. Méně míst, více místa: týden v jednom údolí váží víc než tři země za tři dny — teprve čtvrtého dne s vámi místo začíná mluvit; předtím ukazuje jen svou pohlednici. Vstoupit století: ranní trh, chléb místa, víno svahu, na němž stojíme, jídlo, jež existuje jen zde — první díl učil, že původ lze ochutnat; cesta je příležitost degustovat u pramene. Vyhledat řemeslníky: v každém poctivém kraji žijí lidé, kteří něco dělají, jak to dělali předkové — sýrař, tkadlena, stavitel lodí, vinař —, a hodina v jejich dílně je víc země než kterékoli muzeum. A druhá kůže se na cestách osvědčuje doslova: pár pravých kusů, jež zvládnou každé podnebí a po dvou týdnech kufru nepáchnou cestou — zavazadlo čistého poutníka je lehké, protože jeho věci jsou pravé. Nakonec však cesta slouží těmž cílům jako vše v tomto díle, jen oklikou přes cizí: brousí smysly pro vlastní. Kdo skutečně ochutnal místo cizí kuchyně, chutná doma opět svou; kdo v cizím údolí našel pomalost, pozná při návratu, kde se mu doma ztratila. Necestuje se, v nejčistším případě, pryč — cestuje se kolem vlastního života a vidí se poprvé zvenčí. Nejlepší cesta se pozná podle návratu: nepřijíždí se ulehčen, nýbrž bohatší — a ještě týž večer se prostírá stůl.

Sbírání — Umění kurátorství

První díl zkoumal vlastnění a vyřadil převleky; tato kapitola se obrací k nejušlechtilější podobě, jakou vlastnění může vzít: ke sbírce. Mezi hromaděním a sbíráním leží svět, a pojmenuje se rychle: hromada roste příležitostí, sbírka úsudkem. Skutečná sbírka — vín, hodinek, nahrávek, starých fotoaparátů, knih, lhostejno — je uznání v podobě předmětu: každý kus byl viděn, prozkoumán, pochopen a shledán hodným, a řada kusů vypráví dva příběhy najednou — příběh oboru a příběh sběratele, jehož rostoucí oko se zobrazuje v jeho rozhodnutích jako letokruhy. Proto je sbírání, vedeno správně, školou: vychovává ke znalectví, jako víno vychovává patro — člověk se učí epochy, rukopisy, padělky, jemnosti; získává onen úsudek, jež první díl nazval smyslovým orgánem charakteru, na látce zvolené sám sebou.

Cvičení má tři pravidla, a ta oddělují kurátora od hromadiče. Za prvé: jedna sbírka, ne sedm hromad. Síla sbírání leží v hloubce, ne v rozptýlu — lepší jeden obor se znalectvím než pět s apetitem; omezení tu je, jako všude v tomto díle, ne chudobou, nýbrž podmínkou mistrovství. Za druhé: sbírka se vede, nejen má. Každý kus má svůj příběh, a ten patří zdokumentovat — původ, příležitost, zvláštnost; sbír-

ka bez rejstříku je paměť bez řeči, a pro ty, kdo ji jednou zdědí, je rejstřík polovina hodnoty. Za třetí, nejdůležitější: sbírka se sdílí. Víno se pije — s pravými lidmi, při pravých příležitostech; nahrávka se pouští; fotoaparát fotografuje; kniha se půjčuje. Sbírka, jež se jen opatruje, je hřbitov s katalogem. Sbírka, jež žije, je nástroj pohostinnosti — každý kus večer čekající na svou příležitost.

A čtvrté pravidlo bdí nad třemi, neboť sbírání má svůj stín, a kdo sbírá, zná jej: okamžik, kdy sbírka začíná vlastnit sběratele — když hledání je důležitější než nalezení, mít důležitější než užívat, mezera v regálu hlasitější než vše, co v něm stojí. Zkouška prvního dílu tu platí zostřena: je třeba sedět na židli lehce. Cvičením proti tomu je občasné darování — dát kus sbírky člověku, k němuž patří: láhev ročníku tomu, kdo se v tom roce narodil; fotoaparát dítěti, jež začíná fotografovat. Je to zdravotní zkouška sbírky a zároveň její nejkrásnější okamžik — neboť sbírka, z níž lze darovat, patří svému pánu. A kus s příběhem, předaný se svým příběhem, je nejdokonalejší dar, jaký toto dílo zná: pozornost, uzrálá ve věc.

Vzpomínání — Archiv života

Epocha fotografuje víc než všechna staletí před ní dohromady — a pamatuje si hůř. To není rozpor, nýbrž důsledek: deset tisíc obrazů, na něž se už nikdo nedívá, není paměť, nýbrž její pohřbení pod sebou samou. Vzpomínání je, jako vše cenné v tomto díle, otázkou ne množství, nýbrž péče — řemeslem s nástroji a rituály, jež rodiny ovládaly, dokud obrazy byly ještě vzácné: album, popsany rub, večer u projektoru, vyprávěná anekdota, jež se při každé slavnosti trochu zakulatila. Toto řemeslo je třeba přinést zpět — ne z nostalgie, nýbrž z důvodu, jež první díl položil u stolu generací: rodina, kruh, život potřebují svůj příběh po ruce, neboť minulost není sklad. Je pokojem bytu, a je třeba jej zařídit, abychom do něj mohli vstoupit.

Cvičení má tři nástroje. Prvním je roční album: jednou ročně, v klidném týdnu, se z tisíců obrazů udělá jediná kniha — sto obrazů, ne víc, vytištěných a svázaných, s místy, jmény a větou tam, kde je věta třeba. Výběr je pravá práce a pravý zisk: člověk projde svůj rok ještě jednou, jako ve večerní inventuře, jen ve velkém — a co zůstane, není dokumentace roku, nýbrž jeho destilát. Dvacet takových svazků je později poklad domu; žádný pevný disk světa nebude nikdy takto listován. Druhým nástrojem je zapsaná anekdota: každá rodina, každé přátelství žije z kánonu vyprávěných příběhů — a umírá se svými vypravěči, nezapiše-li je nikdo.

Stačí sešit, jeden příběh měsíčně, vyprávěný, jak se vypráví u stolu. Třetí: popsané věci. Dědečkovy hodinky, láhev ze svatebního roku, první vlastnoručně postavený přístroj — lístek se třemi větami činí z předmětu dědictví; bez něj se o generaci později prodá, protože už nikdo neví, co nese.

Kdo vede archiv života, koná tím něco hlubšího, než pozoruje. Cvičí oko vděčnosti v měřítku let — neboť kdo vybírá, musí oceňovat. Staví stolu generací jeho knihovnu — alba a sešity jsou to, co později přivádí mrtvé do pokoje tím nejmínějším způsobem, jak první díl řekl o babiččině receptu. A učí se, mimochodem, poslední lekci o čase: vzpomenuť život je delší než prožítý. Léta, jež se jen stala, se při pohledu zpět scvrknou na počasí; léta, jež byla zajištěna — vybrána, popsána, vyprávěna —, zůstávají schůdná. Vzpomínání je umění dát vlastnímu životu trvání, ne zadržování, nýbrž zasazením. I to je, v přesném smyslu tohoto domu, sklepní práce: ukládají se dobré ročníky tak, aby se opět našly.

Předávání — O mistru a učedníkovi

První díl mluvil o dědictví rodiny — o receptech, lahvicích a rituálech, jež putují dál smysly. Tato kapitola rozšiřuje myšlenku za krev: čistý život zná druhou poslušnost, poslušnost mistrovství. Vše, co toto dílo chválí, bylo předáváno od člověka k člověku — žádné řemeslo tohoto domu by nestálo bez řetězu rukou, jenž je nesl: sklepmistr, jenž stál vedle starého, dokud neuměl slyšet sud; švadlena, jež se naučila neviditelnému šití od jedné, která se je naučila od jiné; mladý inženýr, jemuž zakladatel ukázal nejen obvod, nýbrž vážnost. Vědění lze tisknout. Umění putuje jen od člověka k člověku, ve společných hodinách, předváděním, přihlížením, opravováním — a umírá tam, kde se tyto hodiny už nekonají. Každá generace je úzký most, přes nějž musí být přeneseno veškeré umění světa. Není pro ně skladiště. Jsme jen my.

Předávání proto není úkolem večera života, nýbrž postojem jeho poledne — a má dva směry, jež se podmiňují. Jeden: vezmi si učedníka. Ne formálně, ne s diplomem — nýbrž jak se to dělo vždy: nech někoho stát vedle sebe, když děláš, co umíš nejlépe. Mladého kolegu v práci, dítě u plotny, přítele v poslechové pokoji, jemuž otevíráš slyšení. Kdo vysvětluje, co umí, chápe to podruhé a hlouběji; učedník je vždy i brus mistra. Druhý směr: zůstaň učedníkem. Nejsmrtnější věta umění zní „já už vím, jak to chodí“ — ukončuje růst, druhý pilíř, přesně tam, kde by

se začal vyplácet. Staří tohoto domu, jeho praví sklepmistři, se poznají podle toho, že v sedmdesáti ještě ptají se, ochutnávají, žasnou a nechají se opravit — mladším, když má mladší pravdu. Kruh, v němž je každý v něčem mistr a v něčem učedník, našel dokonalou stavbu lidského společenství: každý nese, každý je nesen. A kdo jednou zažil, jak vlastní umění žije dál v cizích rukou — jak učedník peče chléb, čte svah, klade šev, snad lépe než on sám —, zná radost, kterou vlastnění nikdy nedá. Je to radost vinice: zasadili jsme, a roste bez nás. Nic většího se o pracovním životě říci nedá.

Krása — Denní chléb duše

Na konci tohoto dílu stojí cvičení, jež tiše provázelo všechna ostatní a nyní má být pojmenováno: krása. Byla v prvním dílu všude — v prostřeném stole i vyrostlém dřevě, ve svičce i ve zvuku, ve stavbě věty chvály i v gestu nalévání —, ale doba jí přivěsila podezření, jež je třeba rozptýlit: jako by krása byla ozdoba, povrch, to nejpostradatelnější z nutného. Pravda je opačná, a všechny staré kultury ji znaly: krása je potravina. Člověk, jenž týdny nevidí, neslyší a nedotýká se ničeho krásného, hladoví na místě, pro něž medicína nemá jméno — tupí, dráždí se, zmenšuje. A člověk, jenž denně přijme trochu krásy, je sycen týmž nepojmenovatelným způsobem: klidnější, štedřejší, širší. Krása není odměna za vyřízený život. Je palivo.

Cvičení má dvě poloviny, přijímající a dávající. Přijímající: denně vzít jednu krásu celou — ne mimochodem, nýbrž se zastavením, jež vyžaduje. Dvě minuty u okna, když se světlo překlápí. Jednu skladbu, nedělenou, se zavřenýma očima. Stránku prózy, kterou čteme dvakrát, protože je stavěná jako dobrá židle. Pohled do tváře, o níž si myslíme, že ji známe. Je to táž kázeň jako u vína a ticha: krása se otevírá jen tomu, kdo zůstane. Ale dávající polovina je zralejší, a je pravým svorníkem tohoto dílu: denně založit jednu krásu. Nemusí být velká — květina na stole, u něž není hostem nikdo než vlastní rodina; miska, kterou zvolíme, ač by stačil sáček; věta, kterou řekneme krásněji, než bylo nutné; pořádek, jež zanecháme na místě, jímž jsme jen prošli. Kdo tak jedná, učinil poslední krok učení: od požívajícího k dávajícímu, od hosta světa k jeho hostiteli. Neboť zakládat krásu znamená říci na jednom místě světa: zde se dbalo, protože lidé za to stojí. To je, v jediném hmatu, celá filozofie — čistota jako cesta, láska jako cíl, a mezi nimi, nová každý den, krásně udělaná malá věc. Víc se nikdy nemínilo. A méně nestačí.

Kniha V — Vysoká cvičení

Dosavadní knihy cvičily hmaty — věci, jež lze dělat, dnes, rukama a kalendářem. Tato poslední kniha cvičí postoje: úžas, vyrovnanost, umění pustit. Nedají se předepsat jako procházka ani stanovit jako dopis; rostou z hmatů, jako charakter roste ze cvičení — první díl učil tento zákon, a vysoká cvičení jsou jeho nejzralejší uplatnění. Kdo drží čtvrt hodinu ticha, cvičí dávno vyrovnanost; kdo vede večerní inventuru, cvičí dávno úžas; kdo odpouští a předává, cvičí dávno pouštění. Zde ta tři dostávají jen své jméno, svou hodnotu — a své poslední nabroušení.

Úžas — Bdělý počátek

Na počátku prvního dílu stály děti — lidé, kteří se sdělují bez výhrad, protože je život ještě nenaučil opatrnosti. Tato kniha vysokých cvičení začíná tím, co děti navíc umějí a dospělí odvykají: úžasem. Dítě vidí brouka, jeřáb, bouřkové nebe a je zcela přítomné z čiré nepravděpodobnosti světa. Dospělý vidí totéž a nevidí nic — ne že by svět zobyčejněl, nýbrž protože návyk, tento starý protivník všech kapitol tohoto díla, koná svou nejdůkladnější práci na vnímání samém: přetahuje zázračné nálepkou známé a zakládá je. Úžas je schopnost tuto nálepku znovu odloupnout. Není to naivita — je to naopak nejvyšší podoba přesnosti: pohled, jenž se nedá ošidit opakováním.

Cvičení je denní od-samozřejmování: zastavit jedinou samozřejmost denně a skutečně se na ni podívat. Sklenice vody — putovala horou, desetiletí, aby tento doušek byl studený a čirý. Vlastní ucho — přístroj, jenž z kolísání tlaku dělá housle a poznává hlasy, jemnější než kterékoli zařízení tohoto domu. Bochník chleba — deset tisíc let lidských dějin na snídaňovém stole. Semínko v zahradě, jež nese stavební plán, před nímž každý inženýrský výkon zeskrmí. Pomáhá, kdo ví víc: vědění není nepřítel úžasu, nýbrž jeho lupa — vinař žasne nad kvašením hlouběji než laik, inženýr hlouběji nad uchem; čím přesněji věc známe, tím nepravděpodobnější se stává. A pomáhá mít děti, nebo si je vypůjčit: dítě za ruku je učitel úžasu ve službě — stačí jít za jeho otázkami, místo je zkracovat.

Úžas je předstupeň vděčnosti a její palivo: ocenit lze jen, co jsme rozpoznali jako nesamozřejmé — večerní inventura tohoto dílu žije z očí, jež přes den žasly. A je, ještě hlouběji, životním pocitem tohoto domu u kořene: as pure as nature intend-

ed je především věta úžasu — úklona před řešeními, jež nikdo z nás nevynalezl a jež jsou dokonalejší než vše, co vynalézáme. Kdo umí žasnout, není se světem nikdy hotov; pro něj neexistují vyřízené věci, jen nevyčerpané. To je bdělý počátek, jenž klade základ této knize vysokých cvičení: svět nezobyčejněl. Byli jsme jen unavení. Úžas je probuzení — dostupné denně, po jedné věci.

Vyrovnanost — Odolnost duše vůči nepohodě

První díl ukázal v kapitole protivenství, co nese, když život vejde do nečasu: rituály, kruh, přírodu. Tato kapitola cvičí postoj, jenž tu může být už před nečasem — vyrovnanost. Slovo potřebuje vysvětlení, neboť má falešné dvojče: lhostejnost. Lhostejný cítí méně; vyrovnaný cítí vše a není stržen. Vyrovnanost není chlad, nýbrž ponor — loď se zátěží, jež pluje týmiž vlnami jako lehká a nepřevrhne se. Vinice tohoto domu zná ten postoj z povolání: vinař prožívá kroupy, mráz i nádherné roky, a učí se za desetiletí, co je vyrovnanost v jádru — odmítnutí svěřit jedinému počasí rozsudek nad celkem. Jsou ročníky, říká. A pracuje dál.

Cvičení má tři hmaty, všechny nenápadné, všechny účinné. První je otázka pěti let: v okamžiku vzednutí — hněv, urážka, nezdar — položit jedinou otázku: bude to za pět let počítat? Poctivá odpověď třídí život s udivující tvrdostí: devět z deseti bouří dne nebudou za pět let ani anekdotami — a zaslouží si tedy už dnes jen klid, jež jim za pět let dopřejeme. Druhý hmat je noc před odpovědí: na vše, co uráží nebo pobuřuje, se neodpovídá týž den — ne ze slabosti, nýbrž z řemesla; první díl učil, že vše dobré potřebuje čas, a to platí pro odpovědi jako pro víno: ta odležená přes noc je téměř vždy lepší, a často se ukáže zbytečnou, což je nejlepší ze všech odpovědí. Třetí je dech tohoto dílu, uplatněný naostro: tři dlouhé tahy mezi podnětem a reakcí — dvacet vteřin, jež odlišují člověka od reflexu.

Mzda vyrovnanosti se stává viditelnou na druhých dřív, než ji zaznamenáme sami: stáváme se člověkem, u něhož se druzí zklidňují. Rodina, kruh, dílna — všechna společenství tohoto díla potřebují aspoň jednoho, kdo v bouři nezvýší hlas, a tento jeden určuje klima víc než kterýkoli hlasitý; klid je nakažlivý jako panika, jen pomaleji a trvaleji. A dovnitř roste, co stoikové nazývali tvrzí a co čtvrt hodina ticha tohoto dílu staví denně: místo, kde se nevyjednává — ne proti citům, nýbrž pod nimi. Vyrovnaný o nic nepřichází; je na každé slavnosti nejpřítomnější, protože jej žádný neklid neodtrhává, a v každém neštěstí nejužitečnější, protože jej žádné

nestrhává. Jen přestal zaměňovat počasí s podnebím. Jsou ročníky. Pracuje se dál. A sklizeň, počítaná přes desetiletí, dává klidu za pravdu.

Umění pustit — Lehká ruka

Na konci vysokých cvičení stojí nejtěžší a nejtíšší: umění pustit. Toto dílo mluvilo mnoho o držení — držet rituály, držet přátelství, držet měřítka —, a nic z toho se neodvolává. Ale držení má mistrovský stupeň, a tím je lehká ruka: držet, aniž svíráme; vlastnit, aniž jsme vlastnění; milovat, aniž zadržujeme, co se musí měnit. První díl položil základ, když učinil z lehkého sezení na židli zkoušku všeho majetku a v obrazu Spätlese učil stárnutí jako sklizeň: vše v tomto díle je půjčeno — věci, role, síly, lidé, léta. Půjčka hodnotu nezmenšuje; zakládá ji. Ale žádá umění, jež nikomu není vrozeno a jež každé cvičení tohoto dílu potají spolutrénovalo: umění držet otevřenou dlaní.

Cvičení začíná v malém a roste se životem. V malém: denní pouštění, jež tento díl dávno učil, aniž slovo vyslovil — spánek, jenž každý večer odkládá vše z rukou; odpuštění, jež uzavírá účet; míra, jež nechává milovanou věc odpočívat; strom, jež sázíme a svěťujeme zemi. Kdo cvičí tyto kapitoly, už pouští. Ve větším: darování zaživa — mistrovský tah kapitoly sbírání, obrácený k celku. Donést věci, jež mají určení, k jejich lidem, dokud radost můžeme prožít sami; skutečně dát odpovědnost, kterou mladší unese — s důvěrou, jakou sklepmistr prokazuje sudu: neotvírat jej pořád na kontrolu. Předávání tohoto dílu bylo naukou; puštění je jejím dovršením — neboť předáno je jen to, co už nedržíme. A největší: role. Přejde čas, kdy zakladatel už nedělá každé rozhodnutí, otec už neukazuje každou cestu, mistrová už nekontroluje každý šev — a umění spočívá v tom, zvolit tento čas sám, místo být jím zvolen: přechod jako poslední svrchovaný akt role, ne jako její porážka.

Kdo se naučí lehké ruce, učiní objev, jež všechny tradice slibují a jež přesto musí každý učinit sám: nic se neztrácí. Víno, darované, chutná ve sklence přítele — jsme u toho. Dílo, předané, roste dál v cizích rukou — zasadili jsme, řekla kapitola předávání, a roste bez nás. Role, rozloučená, uvolňuje místo tomu, co v ní nemělo prostor: dobré prázdní, vnučatům, zahradě, dlouhému žasnutí. Puštění není prohra s dekorem; je to poslední podoba darování — darujeme budoucnosti vlastní přítomnost a dostáváme za to, co žádné svírání nikdy nedá: lehkost. Staré obrazy to říkají prostěji, a jedním z nich se má tato kniha vysokých cvičení uzavřít:

vodu neudržíme sevřením pěsti — jen otevřením dlaně a nabráním. Tak drží čistý život vše, co miluje: otevřenou dlaní, nabíranou znovu každý den. Kdo drží lehce, drží nejdéle.

Epilog — Cvičení cvičí nazpět

Dvacet devět cvičení z toho vzešlo: ticho a dech, voda a oheň, světlo a prostor; chuze a ruce, míra a spánek, čas, panství nad přístroji a sedmý den; řeč a zdvořilost, dopis, darování, odpuštění a vděčnost; zahrada a strom, cesta, sbírání a vzpomínání, předávání a krása; a nakonec úžas, vyrovnanost a umění pustit. Žádné není těžké. Žádné nestojí peníze, jež by stály za řeč. Všechna dohromady jsou život. A kdo začne být s jediným, ještě dnes večer, zaznamená po čase, co zaznamená každý, kdo na tuto cestu vážně vstoupí: cvičení cvičí nazpět. Začneme hledat ticho, a ticho začne nacházet nás. Pečujeme o zahradu, a zahrada pečuje o nás. Zakládáme krásu, a vlastní život krásní víc, než kam předsevzetí kdy dosáhlo. To je poslední tajemství čistého života, a není to žádné: je to prostě způsob, jímž vše živé odpovídá, když je bereme vážně.

První díl skončil pozváním k večeru — prostřený stůl, poctivá láhev, hudba, pro niž stojí za to mlčet. Tento druhý díl končí pozváním k ránu. Neboť večer ukazuje, pro co žijeme; ráno rozhoduje jak. Tedy: zvolte dnes jediné dveře z tohoto dílu — snad čtvrt hodinu ticha, nebo denní cestu, nebo večerní inventuru — a otevírejte je týden, každý den, bez okolků a beze svědků. Víc toto dílo nežádá. Nikdy nežádalo víc. Velké domy se stavějí z malých kamenů, velké ročníky z jednotlivých dnů ve vinici, velké životy z cvičených rán.

A zeptá-li se po týdnech či měsících někdo, co se změnilo — a někdo se zeptá, neboť tyto změny jsou na člověku vidět —, budete moci dát odpověď tohoto díla, v jediné větě, jež je nyní úplná: Čistota je cesta. Láska je cíl. Cvičení je most.

Vítejte v rodině.

